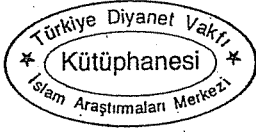

ISSN 1300-9672

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

DERGİSİ

**Review of the Faculty of Divinity
University of Süleyman Demirel**

REKTÖR PROF.DR.HASAN GÜRBÜZ'E

ARMAĞAN

Yıl : 1996

Sayı : 3

18.YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA OSMANLI SARAY EHL-İ HİREF (SANATKARLAR) TEŞKİLATI

Arş.Gör.Bahattin YAMAN*

A- EHL-İ HİREF

Osmanlı sanatının yönlendiricisi hiç şüphesiz saraydaki sanat faaliyetleridir. Saray sanat üslubunun saray dışı sanat faaliyetlerine örnek teşkil ettiği âşikardır. Dolayısıyla saray sanatı Osmanlı sanatının belkemiğini oluşturmaktadır.

Osmanlı sanatının dünya sanatları arasında önemli bir konumda olmasında en büyük etken, devletin, kurmuş olduğu ehl-i hıref teşkilatıyla da görüldüğü gibi, sanatı ve sanatçıyı desteklemesi, himayesine almasıdır. Osmanlı sanatında bu derece rol oynayan ehl-i hıref teşkilatı hakkındaki araştırmalar maalesef yetersizdir. Konuyla ilgili arşiv belgelerinin neşredilmemesi araştırma gücünün başında gelmektedir. Belgelerin arşivlerde kullanışlı şekilde tasnif edilmemesi de bir başka sıkıntıdır.

1- Ehl-i Hıref Kavramı

Ehl (اهل) ve Hıref (حرف) kelimeleri arapça kökenlidir. Ehl aile, akraba, aşiret gibi anlamlara gelmektedir. Hıref kelimesi hırf (حرفه) kelimesinin çoğuludur ve meslekler, sanatlar, adetler gibi manalara gelir. Şu halde ehl-i hıref için günümüz türkçesiyle sanat ailesi ifadesini kullanabiliriz.

2- Osmanlı Devletinde Sanat Kurumları

Osmanlı Devleti sanat kurumlarını üçe ayırmak mümkündür: Bunlar; saray sanat teşkilatı (saray ehl-i hıref), yeniçeri sanat teşkilatı (yeniçeri ehl-i hıref) ve serbest meslek teşkilatları.

* Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Araştırma Görevlisi.

Serbest meslek kuruluşlarını gerek narh defterlerinde¹ gerekse seyahatnamede² ayrıntılı şekilde görmekteyiz.

Yeniçeri ehl-i hıref'in ürettikleri daha çok ordunun ihtiyacına yöneliktir. Bunlar Ağakapısı kârhanesi de denilen Agakapısındaki imalathânedede çalışırdı.³ 1192 h. (1778 m) tarihli yeniçeri ehl-i hıref teşkilatında şu bölükler vardır: 1- Serrac 2-Mûtemed 3-Berber 4-İşçi 5- Ekmekçi 6- Kapıcı 7- Bekçi 8- Eğerci 9- Demirci 10- Terzi 11-Çamaşır yıkayıcı 12- Çizmecî 13- Çadircı 14- Cerrah 15- Cebeci 16- Hallaç 17- Doğramacı 18- Semerci 19- Sakâ 20- Seyis 21- Şamdancı 22- Gazzaz 23- Kıbracı 24- Kazancı 25- Kuyumcu 26- Kalaycı 27- Karcı 28- Kullukçıyan-ı Efendi 29- Kullukçıyan-ı fodla 30- Keçeci 31- Kılar 32- Mutıyab (Çadircı) 33- Mumcu 34- Meşkeçi 35- Nalband 36- Yayıcı⁴

3- Ehl-i Hıref Defterleri

Osmanlı sarayında çalışan ehl-i hıref teşkilatına ait birçok defter vardır. Bu defterlerin erken dönemlerine ait olanları Topkapı Sarayı Müzesi'nde⁵ 18.yüzyılın ikinci yarısına ait 12 defter Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer almaktadır. Bu defterlerin en eski tarihli Uzunçarşılı'nın da bir makale olarak yayınladığı Rebiülahir 932 (Ocak 1526) tarihli defterdir.

Ehl-i hıref defterleri birkaçı haricinde siyakat yazı ve rakamlarla kaleme alınmıştır. Sanat gruplarının isimleri farsça terimlerle yazılmıştır. İstisna olarak Topkapı Sarayı Arşivi'nde 9612 numaraya kayıtlı 965 h. (1558 m) tarihli defterde sanat grup isimleri türkçe yazılmıştır.⁶

1 Bkz. Yücel, 1992

2 Bkz. Evliya Çelebi, I

3 Kala, 424

4 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mal. Müd., No: 11319

5 Çağman, 1988,75

6 Uzunçarşılı, 25

4- Ehl-i Hırefin Bağlı Bulunduğu Kurum

Ehl-i hıref teşkilatı Hazinedarbaşının emrindeydi.⁷ Ehl-i hıref cemaatında boşalan bir vazifeye Enderun-ı Hümayun Hazinedarbaşısının arzı üzerine uygun olan bir kişi tayin edilirdi. Tayinlerde; Enderun-ı Hümayun Hazinedarbaşının arzından başka Reisü'l küttabın da fikri dikkate alınırdı.

Ehl-i hıref cemaatinin içerisinde kendi sanat grubunda başarılı olamayanlar veya bir başka sanatta yeteneği olanlar. "Ser Hazine-i Enderun" arzı ile başka sanat grubuna nakledilirdi. Ehl-i hırefin tayin emirleri, ruusları, zamları, yükseltmeleri, nakilleri ve diğer resmi işlemleri bağlı buldukları kalemlerdeki defterlere geçilir ve ellerine tezkereleri verilirdi.⁸

5- Ehl-i Hıref Sanatkarlarının Çalışma Mekanları

Sanatkarların çalıştıkları yerler açıklığa kavuşturulmamış hususlar arasındadır. Sayılarının 17.yüzyılda ikibine ulaşması⁹ ehl-i hıref sanatkarlarının tamamının sarayda iskanının mümkün olmayacağını düşündürmektedir. Bazı sanat gruplarının atölyelerinin yeri belirlenmiştir. Kuyumcular, hakkaklar ve zerdüzarın çalıştıkları mekan sarayın birinci avlusundadır.¹⁰

Çağman'ın tesbitlerine göre saraya bağlı, üç nakışhane vardır. Bunlardan biri sarayın birinci avlusunda diğerleri ise sarayın dışında Adliye Sarayı'nın (Darülfunun) meydana (Hipodrum) bakan kısmında yer alan Arslanhane'nin üst katı ve Arslanhane yanındır.¹¹

Ehl-i herif çini ustalarının yeri ise değişkendir. Hanedana ait bir mimar-i yapıya çini kaplanacağı zaman, çini fırını inşaat halinde olan yapının yakınlarına kurulur, çiniler burada yapının mimarına danışılarak işlenirdi. Kerpiçten yapılan fırınlar sonra yakılırdı.¹²

7 Meriç, 1953,VI ; Çağman , 1988,74, Tezcan,321

8 Küçükerman, 36

9 Uzunçarşılı,25

10 Çağman,1988,76

11 Çağman, 1989, 44; Küçükerman, 40.

12 Kırımlı, 22.

Saray halıları olarak da bilinen Hereke halıları İzmit Körfezi bölgesinde dokunmuştur. Saray halıları sultan ve ona yakın kişilerin gereksinimleri için saray içinde ve dışında saraya bağlı atölyelerde dokunmuştur.¹³

Çağman'ın da belirttiği gibi¹⁴ ehl-i hıref sanatkarların çoğunluğunun atölyeleri saray dışındadır.

6- Ehl-i Hırefe Sanatkar Alınması

Ehl-i hırefe'e Peñçik (savaşta esir alınan¹⁵) ve Devşirme (saray hizmetleriyle ve yeniçeri ocağında kullanılmak üzere toplanan Hıristiyan çocukları¹⁶) oğlanlar arasından sanata kabiliyeti olanlar alınır.

Bunlar ustaların ellerinde kendi yeteneklerine göre yetiştirilir. Hizmete alınanlara başlangıçta az bir ücret verilir. Kabiliyetine geliştirmesine bağlı olarak ücreti zamanla artırıldı. Ölen kişinin yeri boş bırakılmaz başka biri getirilirdi.¹⁷

İhtiyaç olduğu takdirde serbest çalışan sanatkarlardan da ehl-i hırefe eleman alınırlardı.¹⁸

Başlangıçta ehl-i hırefe devşirme alınırken sonraları usul kaldırılmış kabiliyetli normal vatandaşlar da alınmaya başlanmıştır.¹⁹ Yabancı memleketlerdeki şöhretli sanatçıların da yüksek ücretle saraya alındıkları görülmektedir.²⁰

7- Ehl-i Hırefde Hiyerarşi

Bölükte yer alan sanatçıların sayısına göre hiyerarşide yeni mevkiler oluşmaktadır. 1005/1596 tarihli Topkapı Sarayı

13 Alantar, 31.

14 Çağman, 1988, 76.

15 Pakalın, II. 766

16 Pakalın, I. 444

17 Uzunçarşılı, 23; Meriç, 1953, V; Kala, 424.

18 Kırımlı, 22

19 Uzunçarşılı, 1984, 462

20 Uzunçarşılı, 1986, 24; Mehmedoğlu, 140.

Arişivinde D:9613-15 numaralı defterde 129 neferin bulunduğu nakkaşan cemaatinde hiyerarşi şöyledir: Sernakkaş, Kethüda, Serbölük, Seroda-i evvel, Seroda-i sani, Nakkaş, Şakirdan-ı nakkaşan.²¹

Sayılar azaldığında serbölük ve seroda makamları bulunmaz. 18. yy ehl-i hiref teşkilatında şakirdan sınıfına da yer verilmez. Bu dönemde bölük içersinde mevki sıralaması şöyledir: Ser, kethüda ve diğerleri.

8- Ehl-i Hiref Maaşları

Ehl-i hiref çalışanlarının günlük yevmiyeleri vardır. Kişinin kabiliyetine ve cemaatindeki konumuna göre bu yevmiye değişmektedir. Maaşları, üç ayda bir, bu süre içersinde çalıştıkları günlerin yevmiye tutarı verilirdi.²²

Sanatkar başka bir yerde görevlendirilmemişse maaşını bizzat kendisi, ordu veya bir başka yerde vazifelendirilmişse bir vasıta ile alırdı.²³ Ayrıca kendilerine iş verildiğinde tekrar ücret ödenmekteydi. Ulufeleri, Topkapı Sarayı ikinci avlusundaki, günümüze gelmeyen eski divanhane olarak isimlendirilen yerde bölüğün kethüdası veya başı çağırılarak verilirdi.²⁴

Teşkilattan biri öldüğünde onun yevmiyeleri bölüğündeki diğer sanatkarlar arasında paylaşırdı.

9- Ehl-i Hiref Sanatkarlarının Padişaha Hediye Takdim Etmeleri

Ehl-i hiref mensubları Ramazan²⁵ ve kurban bayramlarında, düğünlerde, kasır, sahilsaray, cami inşasında saraya oda ve daire ilave esnasında veya müteakiben, titizlikle yaptıkları eserlerini

21 Meriç, 1957, 9

22 Meriç, 1957, VII. Çağman, 1988, 74.

23 Meriç, 1957, VII.

24 Çağman, 1988, 74.

25 Uzunçarşılı 1986. 65

padişaha takdim ederlerdi. Padişah da bu hediyeler karşılığında sanatkarlarını büyük paralarla ödüllendirir, yevmiyelerini arttırırdı.²⁶

Kanuni dönemine aid, padişaha takdim edilen eserlerin sanatkarı ve aldığı karşılıkları bulunduğu üç belge Uzunçarşılı ve Meriç tarafından yayınlanmıştır. 26 Rebülevvel 917 tarihinde sultan ikinci Bayezid'e halı takdim edenlerin isimleri ve gördükleri ihsanlar da Çetintürk'ün makalesinde yer almaktadır.²⁷

B- 18. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA EHL-İ HİREF TEŞKİLATI SANAT GRUPLARI

Ehl-i hiref teşkilatında ihtiyaca göre yeni bölükler açılırken fonksiyonunu yitiren bazı bölükler kaldırılmıştır. 1526 tarihli defterde olup da 18. yy ikinci yarısında yer alamayan sanat bölükleri şunlardır: 1- Cemaat-i Kuftegeran 2- Cemaati Anbirine (miskciler cemaati) 3- Cemaati Bozdogani (Topuzcular cemaati) 4- Cemaati Çilingeran (çilingirciler cemaati) 5- Cemaati Topcıyan-ı Ahen (Topçular cemaati) 6- Cemaati Tüfenkçıyan (Tüfekçiler cemaati) 7- Cemaat-i Kaşigeran (çiniciler cemaati) 8- Cemaat-i Destvanei (?)

1526 tarihli defterde mevcut olmayan daha sonra ihdas edilen, 18 yy defterlerinde adı geçen bölükler de şunlardır: 1- Cemaat-i Katiban-ı Kütüb (Hattatlar cemaati) 2- Cemaat-i Mürekkepcıyan (Mürekkepciler cemaati) 3- Cemaat-i Keçeciyan (keçeciler cemaati) 4- Cemaat-i Seracin-i rahta-i Enderun (At takımı yapanlar cemaati) 5- Cemaat-i Saatçıyan (Saatçiler cemaati) 6- Cemaat-i Sorguççıyan (Sorguç yapanlar cemaati) 7- Cemaat-i Sikke Künan (Para kalıbı yapanlar cemaati) 8- Cemaat-i Zernişânyan (Kılıç üzerine kakma yapanlar cemaati) 9- Cemaat-i Zırhcıyan ve Kundakçıyan (Zırh ve kundak yapanlar cemaati) 10- Cemaat-i Na'lçaçıyan 11- Cemaat-i Câmgeran (Camcılar cemaati) 12- Cemaat-i Debbagin (Dericiler cemaati) 13- Cemaat-i Buhurcıyan (Güzel koku yapanlar cemaati) 14- Cemaat-i Telatıncıyan (Dericiler cemaati)

18. yüzyılın ikinci yarısı ehl-i hiref sanatkarlarını incelemede, mukayese amacıyla Uzunçarşılı'nın neşrettiği 1526 tarihli defterle

26 Meriç, 1963, 746.

27 Çetintürk, 1963, 722

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan herbiri farklı üç tarihi içeren üç defter esas alınmıştır. Defterlerin numaralı ve kapsadığı yıllar şu şekildedir:

BOA, Kamil Kepeci, No: 7225 (m.1757, 1758, 1759)

BOA, Kamil Kepeci, No: 7226 (m.1761, 1762, 1763)

BOA, Kamil Kepeci, No: 7228 (m.1768, 1769, 1770)

Bu çalışmada bölüklerin sayısı ile, sanatkarların gelir düzeyi hakkında fikir vermesi bakımından, bölük başının, yani baş (ser) sanatkarın aldığı yevmiye verilmiştir. Genellikle en çok yevmiye alan ilk isimlerin altında ser olduğu belirtilirken bazılarında bu ayrıntıya rastlanmaz.

1- Cemaat-i Katiban-ı Kütüb

Kitap yazarlar, hattatlar anlamına gelir. 1526 tarihinde ehl-i hıref'de bulunmayan bu bölük 18. yüzyılda iki kişi ile görülmektedir. Hattat Mehmet 2 akçe yevmiye almaktadır.

2- Cemaat-i Mücellidan-ı Hassa

Cilt yapanlar bölüğüdür. 1526 tarihinde yedi cildçinin bulunduğu bölükde Alaeddin Kuleli 15.5 akçe alırken, 2 kişinin bulunduğu 18 yüzyıl ciltçiler cemaatinde ser mücellid Hasan Veled-i Ahmed 9 (1757), 10.5 (1758), 11.5 (1777), 11 (1770), akçe almaktadır.

3- Cemaat-i Mürekkepçyan-ı Hassa

Mürekkepçiler anlamı gelen bölük 1526 tarihinde mevcut olmayan bölükler arasındadır. Mürekkepçi Abdullah (? - 1768) ve mürekkepçi Mehmed Said veled-i Ahmed Veled-i Ahmed (1768- ?)'in 3 akçe aldığı 18 yüzyıl ehl-i hıref mürekkepçiler bölüğünde tek kişi vardı.

4- Cemaat-i Külahduzan-ı Hassa

Külah, muhtelif şekilleri olmakla birlikte en tanınmış beyaz keçeden ucu sivri şekilli olan, sade olarak kullanıldığı gibi üzerinde sarık sarmak suretiyle de kullanılan başlıktır.²⁸ Yirmialtı neferin

bulunduğu 1526 tarihli külâhcılar cemaatinde Ser Külâhdüz Cafer 26 akçe alırken, beş neferin bulunduğu 18 yüzyılda Ser Külâhdüz Seyyid Ali veled-i Ali 8,5 akçe almıştır.

5- Cemaat-i Keçeciyan-ı Hassa

1526 tarihinde mevcut olmayan keçeciler cemaati 18. yüzyılda toplam iki kişidir ve keçeci İbrahim Ali 2 akçe almıştır.

6- Cemaat-i Nakkaşan

Ehl-i hıref teşkilatında en çok araştırılan bölük nakkaşlar bölüğüdür. Bu konudaki en kapsamlı araştırma hiç şüphesiz Rıfki Melül Meriç'in vesikalara dayalı olarak yapmış olduğu çalışmadır.

Teşkilatın en önemli bölüklerinden olan nakkaşlar, saraya ait nakış sanatı ile ilgili her türlü işi yapmakla yükümlüydüler. Ressamlar, siyah kalemler, müzehhipler, musavvirler, şebihnüvisler (portreciler), meclisnüvisler (minyatür kompozisyonunun planını hazırlayanlar), tarrahtarlar (özellikle bahçe resimleri yapanlar), renkzenler, duvar nakkaşları, nakkaşlar cemaatinin kapsamında ele alınır.²⁹

41 neferin bulunduğu 1526 tarihinde şahkulu Ressam 22 akçe, 39 nefer mevcudu olan 1558 tarihinde Sernakkaş Kara Memi 25.5 akçe yevmiye almıştır. 129 mevcudu olan 1596 tarihinde sernakkaş Lütfi Abdullah 60 akçe alırken sayıda ve ücrette düşüşün görüldüğü 8 mevcutlu 1700 tarihinde Sernakkaş Hasan Rıdvan 8 akçe, 7 mevcutlu 1757 yılında Sernakkaş İsmail İbrahim Galata 5 akçe, 7 kişinin bulunduğu 1770 senesinde Senakkaş Ali veled-i Hızır 5 akçe almıştır.

7- Cemaat-i Zerduzan-ı Hassa

Zerduz, haddeden geçirilmiş altın, gümüş, tel işleyen kişi, sırmacı veya bunlarla işlenmiş anlamına gelmektedir.³⁰ 1526 tarihinde 5 mevcutlu zerduzlar cemaatinde Zerduz Bülbül 5 akçe yev-

29 Meriç, 1957, VII; Çağman, 1989, 35; Sevin, 240.

30 Şükün, II. 1066; Pakalın III, 654; Şemseddin Sami, 684.

miye almıştır. 18. yüzyılda bölüğün ismi olmasına rağmen çalışan yoktur.

8- Cemaati Gazzazan-ı Hassa

İpek işleyenler terzilerdir.³¹ 1526 yılı 15 mevcutlu ipekçiler bölümünde Gazzaz Mehmet Bosna 12 akçe yevmiye almıştır. Toplam 8 mevcudun bulunduğu 18 yüzyıl Gazzazlar bölümünde Ser Gazzaz Ahmed veled-i Hüseyin 12 akçe (1757), Ser Gazzaz Osman Mehmed 11.5 akçe (1761) ve 12.5 akçe (1770) yevmiye almışlardır.

9- Cemaat-i Zergeran-ı Hassa

Halk dilinde savatçılar olarak da bilinen kuyumcular³² bölümüdür. Kuyumculuk Selçuklulardan kalma bir halk sanatı olarak Osmanlı sarayına girmiş, Bizans döneminin imparatorluk sanatından da etkilenecek Osmanlı Sarayı kuyumculuğu sentezine ulaşmıştır.³³ Kanuni döneminde ve sonraki yıllarda İstanbul dünyanın önemli mücevher üretim merkezlerinden biri olmuştur.³⁴

1526 tarihinde 58 kuyumcunun bulunduğu bölükte Hoca Mercan Tebrizi 26 akçe alırken, 9 kuyumcunun bulunduğu 18 yüzyıl kuyumcular bölümünde Ser Zerger İbrahim Süleyman 10 akçe almıştır.

10- Cemaat-i Seracin-i Rahta-i Enderun

Saray atlarının eğer, koşum gibi levazım³⁵ ihtiyacını karşılayan bölüktür. 1526 tarihinde mevcut olmayan bu bölük de 18 yüzyılda tek kişi 4 akçe yevmiye ile at koşumu yapmıştır.

11- Cemaat-i Saatçıyan-ı Hassa

1526 tarihinde yer almayan saatçiler bölümünün 18 yüzyıldaki mevcudu iki neferdir. Bölükde Sersaati el-Hac Ahmed Veledeş 22.5 akçe yevmiye ile saat yapmışlardır.

31 Pakalın, I, 655,

32 Pakalın, II, 654

33 Savaşçın, 1990a, 138

34 Savaşçın, 1990b, 136

35 Şemseddin Sami, 660, 714

12- Cemaat-i Sorguççıyan-ı Hassa

Sorguç, serpuşların ön taraflarına takılan muhtelif süslerdir. Beyaz veya siyah tüyden, balıkcıl tüyünden, kıymetli mücevherlerden olurdu. Sorguç padişahlar tarafından hükümdarlara hatta kadınlara verilirdi. 19 asır başlarında ilk Osmanlı elçisi olarak Londra'ya giden Ağah Efendi'nin götürdüğü hediyeler arasında sorguç da vardı. Bu sorguçlardan biri kraliceye diğeri kızına verilmişti.³⁶ Osmanlı padişahlarında sorguç denilebilecek ilk örnek III Mehmed (1595-1603) de görülmektedir. Sultan II. Ahmed (1691-1695), II Mustafa (1695-1703), III Mustafa (1757-1774), I. Abdulhamid (1774-1789)'in serpuşlarındaki sorguçlar en güzel örnekleridir.³⁷

1526 tarihin ehl-i hıref teşkilatında sorguçcular bölüğü olmazken 18 yüzyılda 5 mevcuda sahip bölükte Ser Sorguç Mustafa Ahmed 2 akçe (1757) ve 3 akçe (1770) yevmiye almıştır.

13- Cemaat-i Hakkakan-ı Hassa

Hâk etmek, bir cismin üzerine yazı ve resim kazımak veya düz bir satıh üzerine kazılan resimlerden bir kağıda basmak suretiyle resim yapmak sanatıdır.³⁸ Mühür yapmak için de hâk etmek tabiri kullanılır.³⁹ Ağaç üzerine kabartma şeklinde süsleme yapılacağı gibi madenler kazılarak içine farklı maden doldurmak suretiyle de tezinat sağlanıyordu.⁴⁰

1526 tarihinde 9 hakkakın bulunduğu bölükte Şirem-i Horasan-i 22 akçe alırken, 3 sanatkarın bulunduğu 17 yüzyılda Ser Hakkak Ahmed veled-i Yusuf Avni (1757) 5 akçe, Osman Abdullah 7 akçe (1762) ve 8.5 akçe (1770) alıyordu.

36 Pakalın, III, 258

37 Çağman-Tamındı, 1984, 9-45.

38 Arseven, II, 991

39 Pakalın, I, 706

40 Arseven, II, 991-1001

14- Cemaat-i Sikke Kenan

Darphanede para ve madalya kalıbı yapan sanatkarlardır. Hazırlanan kalıplar derphanenin teksir hanesine verilir orada çoğaltılan kalıplarla para ve madalya basılırdı.⁴¹

1526 yılının ehl-i hıref teşkilatında yer almayan bölük 18 yüzyılda 13 mevcuda ulaşmıştır. Bu dönemde Ser Sikke ve Damga Mehmed (1758) ve Mehmed veled-i İsmail Hakkı (1763-1770) 12 akçe yevmiye ile iş yapmışlardır.

15- Cemaat-i Zernişâyan-ı Hassa

Kılıç vesaire üzerine kakma altınla yazı türü işleme yapan⁴² sanatkarların bölüğüdür. Bu bölük 1526 da yokken 18 yüzyılda bir sanatkara sahipti. Bu dönemde Mustafa Abdullah (1758) 4 akçe, Mehmed veled-i Ahmed (1759) 4 akçe, Ahmed Abdullah (1761) 2 akçe Mehmed Emin veled-i Süleyman (1763-1770) 6 akçe ile saraya iş yapmışlardır.

16- Cemaat-i Künde Kârân-ı Hassa

Kündekari tarzında ince işler yapan marangozlar bölüğüdür.⁴³ Bu kelimeyi kende-kârân şeklinde okumak da mümkündür. Bu takdirde oymacı veya kalemkârlar anlamına gelir.⁴⁴

Hacı İbrahim'in 19 akçe aldığı 1526 tarihinde bölüğün sanatkar sayısı 14 iken, bu sayı 18 yüzyılda 3'e düşmüştür. Bu dönemde Ser Kende-kâr Hacı Abdullah veled-i Ali 2 akçe (1758) ve 4 akçe (1770) yevmiye ile çalışmıştır.

17- Cemaat-i Postin Duzan-ı Hassa

Kürkçüler bölüğüdür.⁴⁵ 1526'da 36 mevcuda sahip kürkçüler bölüğünde Mustafa Eflak 9.5 akçe yevmiye almıştır. 18 yüzyılda

41 Pakalın, III, 220

42 Şemseddin Sami, 674

43 Arseven, III, 1195

44 Pakalın, II, 242; Uzunçarşılı, -, 463

45 Pakalın, II, 708

sayıları 18'e düşen kürkçülerden Ser Postin Mehmed Mustafa 4 akçe (1761), Mehmed veled-i Abdullah 7 akçe (1770) yevmiye almışlardır.

18- Cemaat-i Şimsirgeran-i Hassa

Kılıç ustalarının bulunduğu bölüktür.⁴⁶ Hacı Sinan'ın 19.5 akçe yevmiye ile çalıştığı 1526 tarihince bölüğün sanatkar sayısı 36'dır. 18 yüzyılda 12'e düşen bölük de Ser şimsirler Yusuf Abdullah 13 akçe (1757), İbrahim veld-i Ahmed 11 akçe (1761), Mehmed İbrahim 10 akçe (1769-1770) yevmiye ile kılıç yapmışlardır.

19- Cemaat-i Niyamgeran-ı Hassa

Kılıç, hançer, bıçak gibi aletlere kın yapanların bölümüdür.⁴⁷ 1526 tarihinde Mustafa Mihaliç 15.5 akçe alırken kincilerin sayısı 7'dir. 18 yüzyılda sadece bir kinci varken el-Hac Mehmed veled-i İbrahim 2 akçe (1759-1770) yevmiye ile iş yapmışlardır.

20- Cemaat-i Zırhcıyan ve Kundakcıyan-ı Hassa

Zırh ve silahlara kundak yapanların gurubudur. 1526 tarihin ehli-hiref teşkilatında bulunmayan bu bölükte 18 yüzyılda 4 kişi çalışmakta Ser Kundakçı İshak (?) Ahmed 2 akçe (1757) ve 3 akçe (1770) yevmiye ile iş yapmaktaydı.

21-Cemaat-i Kardgeran-ı Hassa

Saray bıçakçılarının bulunduğu bölüktür. 1526 senesinde 18 bıçakçı olup Bali kethüda 27 akçe yevmiye ile çalışmıştır. 18 yüzyılda 7 kişi çalışmaktadır. Ser Kardger Salim veled-i Ahmed 29 akçe (1757), Ser Kardger lütfulah Mustafa 11 akçe (1761) ve 14.5 akçe (1770) yevmiye ile saraya iş yapmışlardır.

22- Cemaat-i Kemangeran-ı Hassa

Yaycılarının bulunduğu guruptur. 23 kişinin bulunduğu 1526 yılında yaycı İskender 23 akçe yevmiye ile çalışırken sayının 8'e

46 Uzunçarşılı, 1984 463

47 Pakalın, II, 701

düştüğü 18 yüzyılda Ser Kemanger Ahmed Mustafa 5 akçe (1757), Ser Kemanger Ahmed Mehmed 7 akçe (1763), Ser Kemanger Hasan İbrahim 11.5 akçe yevmiye ile yay yapmışlardır.

23- Cemaat-i Tirgeran-ı Hassa

Padişahlarla saray halkının kullanacağı oklarla yabancı hükümdarlara hediye edilecek okları yapan cemaattir.⁴⁸ 1526 tarihinde 15 okçunun bulunduğu bölükte Hayrettin Niğbolu 21 akçe yevmiye almıştır. 18 yüzyılda bölükte 10 akçe olup Mehmet İshak İstanbullu 4 akçe (1754), Abdurrahim Ahmed 6 akçe (1759) yevmiye ile saraya ok yapmışlardır.

24- Cemaat-i Siperduzan

Kelime defterde (ستر) şeklinde yazılmıştır. Kelimeyi Arapça kökenli olarak düşündüğümüzde setr (örtü) ve seter (kalkan) şeklinde okuyabiliriz. Kelimeyi Türkçe siper (kalkan) olarak okumak daha uygundur. Uzunçarşılı bölüğün ismini setrduzan okuyarak örtü yapanlar şeklinde açıklamıştır.⁴⁹ Kanaatimizce bölüğü örtü yapanlar şeklinde değil de kalkancılar olarak düşünmek daha doğru olacaktır. Çünkü sarayda ehl-i hırefin haricinde terzilerin bulunduğu bölükler vardır. Tekstille ilgili işler onlar tarafından yapılıyordu. Ayrıca 1526 tarihinde var olan siperduzan bölüğünün bu dönemde de devam ettiğini düşünebiliriz.

8 kalkancının bulunduğu 1526 tarihinde Abdullatif Mervi sekiz akçe yevmiye, 2 kalkancının bulunduğu 8 yüzyılda Ahmed Mehmed 3 akçe (1757), Halil veled-i Ali 2 akçe (1768-70) yevmiye ile kalkan yapmışlardır.

25- Cemaat-i Kazgancıyan

Kazancıların bulunduğu bölüktür. 1526 tarihinde 18 kazancı varken Muhyiddin Reis 17 akçe yevmiye almıştır. 6 ya düşen 18 yüzyılda şer kazgan Ahmed Ali 9 akçe (1757) İshak veled-i Mehmed 5 akçe (1770) yevmiye ile halı dokumuşlardır.

48 Pakalın III, 508

49 Uzunçarşılı, 1984, 463

26. Cemaat-i Çilingiran-ı Hassa

Çilingirlerin bulunduğu bölüktür. 20 çilingirin bulunduğu 1426 tarihinde Gaybi 13 akçe yevmiye ile çalıştırmıştır. 4 çilingirin bulunduğu 18. yüzyılda Çilingir İshak (?) 4 akçe yevmiyeye ile iş yapmıştır.

27. Cemaat-i Na'lçeciyanı-ı Hassa

Na'lçe kaba kundura ve çizmelerin altına daha fazla dayanması için yerleştirilen demir parçasıdır.⁵⁰ 1526 tarihinde bulunmayan bölükte 18 yüzyılda iki nefer olup Mustafa Hasan (1757-1771) 3 akçe yevmiye ile çalışmıştır.

28. Cemaat-i Dimeşkigeran

Şam işi yapanların bulunduğu bölüktür. 19 sanatkarın bulunduğu 1526 tarihinde Usta Murad 17 akçe yevmiye ile çalışırken 1 kişinin bulunduğu 18. yüzyılda Ali b. Halil (1757) ve Abdullah b. Mustafa (1768-1770) 2 akçe yevmiye ile iş yapmışlardır.

29. Cemaat-i Saztırâşan

Pakalın saz tıraşanı saraya sazlardan hasır hazırlayanlar olarak açıklamıştır.⁵¹ Lugatta saz hasır anlamına geldiği gibi her türlü çalgı için genel isim olarak da ifade edilmektedir.⁵² 1526 tarihli defterdeki isimlerden bazılarının lakabının çalgı aleti olması (Muslihaddin Tanburacı, Şadi Tanburacı, Taşzade Kopuzi) saztırâşanı çalgı aleti yapanlar olarak düşünmenin daha uygun olacağını göstermektedir. 1526 tarihinde 11 saztırâşan varken 18. yüzyılda bölük de ismi geçmesine rağmen sanatkar adı yoktur.

30. Cemaat-i Neccaran

Marangozların bulunduğu bölüktür. Hacı Hüsamı'n 16 akçe yevmiye ile çalıştığı 1526 tarihinde toplam 9 marangoz varken

50 Şemseddin Sami, 1364.

51 Pakalın, III, 134.

52 Şemseddin Sami, 798.

Ahmed Veled-i..... (1757-1770) 7 akçe yevmiye ile iş yaptığı 18. yüzyılda toplam 5 marangoz mevcuttur.

31. Cemaat-i Camgeran-ı Hassa

Camcılarının bulunduğu gruptur. 1526 tarihinde camcı bulunmazken 18. yüzyılda 2 camcı mevcuttur.

32. Cemaat-i Hırratin-i Hassa

Çıkrıkçıların, ağaçtan çıkrık ve buna benzer eşyalar yapan doğramacıların bulunduğu bölüktür.⁵³ 10 kişinin bulunduğu 1526 tarihinde Muhyiddin Edirne 11 akçe yevmiye alırken 2 kişinin bulunduğu 18. Yüzyılda Musa Abdurrahman 2 akçe (1757), Süleyman veled-i Ali 2 akçe yevmiye almıştır.

33. Cemaat-i Müzeduzan-ı Hassa

Saraya çizme dikenlerin bulunduğu bölüktür.⁵⁴ 1526 tarihinde 21 çizmecinin bulunduğu bölükte Hasan Bosna 13.5 akçe yevmiye almıştır. 10 çizmecinin yer aldığı 18. yüzyılda çizmeciler bölüğünde Ser Müzeduz Ahmed Mustafa 11 akçe Hacı İbrahim 8 akçe (1769, 1770) yevmiye ile çizme yapmışlardır.

34. Cemaat-i Debbâğın-i Hassa

Deri işleyenlerin bulunduğu bölüktür. 1526 tarihinde mevcut olmayan bölükte 18. Yüzyılda 11 derici çalışmaktadır. Ser Debbâğlar İbrahim Mehmed (1757), Ahmed Abdi (1761), Osman Veled-i Ali (1768) 4 akçe yevmiye ile deri işlemişlerdir.

35. Cemaat-i Kemhabafan-ı Hassa

Kemha (bir çeşit ipek kumaş) dokuyanların bulunduğu bölüktür. 21 kemhacının çalıştığı 1526 tarihinde Rüstem Rus 7 akçe yevmiye ile, 3 kemhacının bulunduğu 18. yüzyılda Hasan veled-i Hasan 2 akçe (1757), Abdullah Hasan (1768,1770) 4 akçe yevmiye ile kemha dokumuşlardır.

53 Şemseddin Sami, 526, 576

54 Pakalın, II, 588

36. Cemaat-i Simkeşan-ı Hassa

Sim, gümüş anlamına geldiği gibi altın, gümüş, bakır gibi madenlerden örülmüş tel anlamına da gelmektedir.⁵⁵ Simkeş, haddeden sadece gümüş tel çeken sanatkar⁵⁶ anlamına geldiği gibi altın ve gümüş tel çeken sanatkarlar için de kullanılmıştır.⁵⁷ 1526 tarihinde 4 simkeş olup Hüseyin 9 akçe Ser Simkeş Mehmed 6 İshak 10 akçe yevmiye ile iş yapmışlardır.

37. Cemaat-i Zerkuban-ı Hassa

Altın döven, altın tozu yapan⁵⁸ sanatkarların bulunduğu bölüktür. 1526 yılında böyle bir bölük yoktur. 4 zerkübun bulunduğu 18. yüzyılda Ser Zerkub Lutfullah veled-i Mehmed (1757) ve Ser Zerkub Hacı Ali bin el-Hac Mehmed 2 akçe yevmiye ile çalışmışlardır.

38. Cemaat-i Abayi Bafan-ı Hassa

Aba dokuyanların bölümüdür. 1526 tarihinde toplam 8 abacının bulunduğu bölükte Mehmed Can Tebrizi 14 akçe yevmiye almıştır. 18. Yüzyıl defterlerinde bölümü ismi olup sanatkarları yoktur.

39. Cemaat-ı Buhurcıyan-ı Hassa

Sarayı güzel kokularla tütsüleyen, sarayın güzel koku ihtiyacını karşılayan bölüktür. 1526 yılında mevcut olmayan, 5 kişinin çalıştığı 18. yüzyıl buhurcular bölümünde es-Seyyid Osman veled-i Seyyid Ahmed veled-i Hasan 6 akçe (1757), Mustafa veled-i Hasan 7 akçe (1758) ve 9 akçe (1770) yevmiye ile saraya iş yapmışlardır.

40. Cemaat-i Cerrahin-i Hassa

Cerrahların bulunduğu bölüktür. 1526 tarihinde 51 cerrah varken 18. Yüzyılda 32 cerrah mevcuttur.

55 Şükün, II, 1254.

56 Şemseddin Sami, 759.

57 Pakalın, III, 227.

58 Pakalın, III, 655.

41. Cemaati Kehhalan-ı Hassa

Göz hekimlerinin⁵⁹ bulunduğu bölüktür. 18. Yüzyılda sarayda bir göz tábibi mevcuttur.

42. Cemaat-i Çırakçıyan-ı Hassa

Kandilcilerin⁶⁰ bulunduğu bölük olup, 18. yüzyılda 6 kandilci mevcuttur.

43. Cemaat-i Keştikeran-ı Hassa

Keşti (كستی) Farsça'da, gemi, keştiger gemi yapan anlamına gelmektedir.⁶¹ Pakalın küştigeran terimini saraydaki marangoz sanatkarlar olarak açıklamıştır.⁶² Marangozların neccaran bölümünde olduğunu düşünürsek, bu bölümün saray kayıklarıyla uğraşan sanatkarlar olduğunu düşünmek daha uygun olacaktır. 1526 senesinde keştigeran bölümünde 7 keştiger mevcut olup Ali küçük 18 akçe yevmiye almıştır. 18. yüzyılda keştigerenlerin sayısı 1'e düşmüş olup Süleyman veled-i Derviş (1758), Hasan İbni Mehmed (1768, 1770) 2,5 akçe yevmiye ile çalışmışlardır.

44. Cemaat-i Telatinciyan-ı Hassa

Parlak, kalın dana ve öküz derisi işleyenlerin bulunduğu bölüktür. Bu derilerden hurç, seccade sofraya altı gibi eşyalar yapılırdı. Moskof meşiniyle deşt-i kıpçakta yapılan bu nevi meşine de telatin denilirdi.⁶³ 1526 ehl-i hiref teşkilatında telatinciyan yok iken 18. yüzyılda bölükte 1 telatinci, Osman Mehmed 8 akçe yevmiye ile saraya iş yapmıştır.

59 Pakalın, II, 237.

60 Şemseddin Sami, 507.

61 Şükün, III, 1542.

62 Pakalın, II, 345.

63 Pakalın, III, 448; Şemseddin Sami, 432.

DEĞERLENDİRME

Araştırmamızda ehl-i hirefe ait 1526 tarihli en eski defter ile 1757, 1758, 1760, 1761, 1762, 1763, 1764, 1768 ve 1770 tarihlerine ait defterleri esas aldık. 1526 tarihinde ehl-i hiref teşkilatı ile 18. Yüzyıl ehl-i hiref teşkilatında bazı farklılıklar görülmektedir.

18. yüzyılda teşkilatta sanatkar sayısı bakımından 1526 tarihine göre % 50 azalma var. 1526 tarihinde toplam 587 sanatkar varken 18. yüzyılda bu sayı 225'e düşmüştür. Sanatkarların aldıkları yevmiyelerde % 50'ye varan düşüşler vardır.

Sarayın ihtiyacına göre yeni bölükler kurulurken fonksiyonunu yitiren bölükler ya kaldırılmış ya da bölüğe eleman alınmamıştır.

18. yüzyıl defterlerinde her bölüğün değişmez kadroları olduğu görülmektedir. Ölen kişilerin yerlerin mutlaka doldurulmakta, kadro boş bırakılmamaktadır.

Yevmiyeler kişilerin becerilerine göre ayarlanmaktadır. Bölükbaşlarının da belirli yevmiyeleri yoktur. Kişilerin kabiliyetini geliştirmesine göre yevmiyeler arttırılmaktadır. Bölük başı öldüğünde yerine genellikle Kethüda bölük başı olur.

18. yüzyılda ehli hiref teşkilatında en yüksek yevmiyeyi 22.5 akçe ile baş saatçi el Hac Ahmed Veledeş almıştır. Bu husus sarayın teknolojiye verdiği önemi göstermektedir.

1526 tarihinde sanatkarların % 60-70'i Anadolu dışından olması devşirme geleneğinin bu dönemde uygulandığını göstermektedir. 18. Yüzyıl defterlerinde sanatkar isimlerinden ve lakaplarından ehl-i hirefe devşirme alma geleneğinden vazgeçildiği anlaşılmaktadır.

18. yüzyıl ehl-i hiref teşkilatında 1526 tarihi ehli hirefine göre artışın olduğu tek bölük cemaati Simkeşan-ı Hassa'dır. Bu artış sarayda bu dönemde sırma kullanımını yaygın olduğunu düşündürmektedir.

KAYNAKÇA

- Alantar, Hüseyin**, 1985, "Dünyaca Ünlü Has İpek Hakları; Hereke Halıları" *Antika* Sayı: 3, Haziran 1985, s. 31
- Arseven, C. Esad**, 1975, *Sanat Ansiklopedisi* 5 cilt, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi
- Çagman, Filiz-Tanıdı, Zeren**, 1984, *Portreler*, İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası Kültür ve Sanat Hizmetleri
- Çagman, Filiz**, 1988, "Mimar Sinan Döneminde Sarayın Ehl-i Hıref Teşkilatı", *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, s. 73-77 İstanbul: İş Bank. Yay.
- Çagman, Filiz**, 1989, "Saray Nakkaşhanesinin Yeri Üzerine Düşünceler", *Sanat Tarihinde Doğudan Batıya* s. 35-46, Byy, Sandoz Kültür Yay.
- Çetintürk, Bilge**, 1963, "İstanbul'da XVI. Asır Sonuna Kadar Hassa Halı Sanatkarları", *Türk Sanatı Tarihi İncelemeleri* s. 764-786, İstanbul
- Ehl-i Hıref Defterleri*, BOA, Kamil Kepeci, 7225; BOA, Kamil Kepeci, 7226; BOA, Kamil Kepeci, 7228
- Evliya Çelebi**, 1971, *Seyahatname* (Türkçe. Zururi Danışman), İstanbul
- Kala, Ahmet**, 1995, "Esnaf Mad.", *Diyanet İslam Ans.*, 423-430, 11. cilt, İstanbul Türkiye Diyanet Vakf. Yay.
- Kırımlı, Faik**, 1986, "İstanbul'da Ehl-i Hıref Çini Ustaları", *Antika*, Yıl: 2, Sayı:16, Temmuz 1986, s. 22-23
- Küçükerman, Önder**, 1994, "Ehl-i Hıref "Topkapı Sarayındaki Ustalar", *Antiques Tombak, Âsar-ı Antik Piyasa Koleksiyonu Dergisi* Kasım-Aralık 1994
- Meriç, Rıfki Melül**, 1953, *Türk Nakış Sanatı Tarihi Araştırmaları*, Ankara: Ank. Ün. İlahiyat Fak.

- Meriç, Rıfki Melül**, 1963, "Bayramdan Padişahlara Hediye Edilen Sanat Eserleri ve Karşılıkları", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I* s. 764-786 İstanbul
- Pakalın, M. Zeki**, 1983, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3 Cilt, İstanbul; Milli Eğitim Basımevi
- Savaşçın, M. Yılmaz**, 1990, "Osmanlı Kuyumculuğu I", *Antik-Dekor* Sayı: 7 Temmuz-Agustos-Eylül 1990, s. 136-138
- Savaşçın, M. Yılmaz**, 1990, "Osmanlı Kuyumculuğu II", *Antik-Dekor* Sayı: 8 Ekim-Kasım-Aralık 1990, s. 136-138
- Sevin, Nureddin**, 1965, "Ottomen Court School Which Also Trained Hundres of Artist Betwen The Fifteenntin And Nineteenth Centuries", *Atti Del Secondo Congresso, Internaziorele D. Arte Turca Venezia 2629 Settemire* 1963, S. 235-243; Napoli: Istituto Universitorio orientole Seminario D. Turcologia
- Şemseddin Sami**, 1992, *Kamus-ı Türki*, İstanbul; Çağrı Yay.
- Şükün, Ziya**, 1984, *Farsça-Türkçe Lugat*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.
- Tezcan, Hülya**, 1995, "Saray Nakkaşhanesinin Erken Resim Programına Gore Hazırlanmış Türk Kumaş ve İşlemeleri", *9.Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildiriler III* s.321-326, Ankara: Kültür Bak. Yay.
- Uzunçarşılı, İ. H.**, 1945, "Osmanlı Sarayında Ehl-i Hıref (Sanatkarlar) Defterleri", *Belgeler* 15 1986 s. 23-76, Ankara: Türk Tarih Kurumu
- Uzunçarşılı, İ. H.** 1984, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara, Türk Tarihi Kurumu
- Yeniçeri Ehl-i Hıref Defterleri*, BOA Mal. Müd. 11349
- Yücel, Yaşar**, 1992, *Osmanlı Ekonomi-Kültür-Uyguruluk Tarihine Dair Bir Kaynak Esar Defteri (1640 Tarihli)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.